Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında Türk Dış Politikası nasıldı, dönemler arası ne gibi değişimler oldu?

Soğuk Savaş Dönemi TDP Özeti;

İkinci Dünya Savaşı sürecinde tarafsızlık politikası güttüğü için yalnızlaşan ve ekonomisi kötü durumda olan Türkiye'nin diğer büyük problemi de SSCB tehdit algısıdır. ABD 1947'de **Truman doktrinini açıklamıştır**. **Doktrin Soğuk Savaşın başlangıcının ve yeni iki kutuplu uluslararası sistemin resmen duyurulmasıdır**. Zaten SSCB tehdidi altında olan Türkiye'nin ABD'den başka sığınacak yeri yoktur. Türkiye yeni sistemde Batı'nın güvenliğinin kendi güvenliğine bağlı olduğunu ileri sürmüştür. 1948'de ABD/Batı kolektif güvenlik yaklaşımı ile Sovyetler Birliği'ne karşı NATO'yu kurar. Bu gelişmeler çerçevesinde Soğuk Savaşın bitişi 1990'a kadar Türkiye dış politikasını büyük güç olan ABD'nin ekseninde, kimi zaman agresif, kimi zaman daha temkinli ama her zaman sadık bir müttefik olarak şekillendirecektir.

1950'de Demokrat Parti'nin başa geçmesiyle Türkiye dış politikası "*Türkiye'nin çıkarı Batı'nın yani ABD'nin çıkarıdır*" söylemi ekseninde girmiştir. Bu anlayış doğal olarak Türkiye'nin Orta Doğu politikasına da yansımıştır. **Türkiye 1950-60 Demokrat Parti / Menderes döneminde,** yürüttüğü **aktif, hatta maceracı olarak tanımlanabilecek Orta Doğu politikasında** kendisini Batı'nın sadık temsilcisi olarak konumlandırmıştır. Ancak bu dönemde **self determinasyon hakkına** dayanarak emperyalistlerden bağımsızlıklarını ilan eden Arap ülkeleri Türkiye'nin Batı menfaatini gözeterek sözcü kimliğini ve bölgesel liderliğini kabul etmemiş, Türkiye'nin istediği nitelikte iş birliğine girmemiştir. Türkiye'nin Osmanlı döneminden kalma tarihi bağlar algısı ile Arapların algısı olumsuz tonda farklıdır.

Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik ilk girişimi İngilizlerin ABD ile uzlaşarak kurma girişimde bulunduğu Orta Doğu Komutanlığı Projesi'ne katılmak olmuştur. İngiltere bu komutanlık ile bölge ve Süveyş Kanalı üstündeki hakimiyetini korumayı amaçlamıştır. Bölgenin en büyük ordusuna sahip ülkesi olan Türkiye'nin komutanlığa katılması önemlidir. Ancak Türkiye'nin 1949'da İsrail'i tanıyan ilk Müslüman devlet olması Araplarla ilişkisini olumsuz etkilemiştir. Komutanlık da olması istenen diğer önemli ülke Mısır ise daveti reddetmiş ve Türkiye'yi Batı'nın coğrafyadaki menfaatlerini gözetmekle suçlamıştır. Orta Doğu Komutanlığı projesinde başarılı olamayan İngiltere ve Amerika girişimin adını Orta Doğu Savunma Örgütü'ne çevirse de İngiltere'nin bölgedeki gücünün zayıfladığını gören Amerika Orta Doğu savunmasına yönelik yeni politikasını geliştirmiştir. Bu politikanın adı Türkiye, Irak, İran, Suriye ve Pakistan'ı içine alan Kuzey Kuşağı'dır.

Türkiye'nin 1954'ten sonra Orta Doğu'da izlediği politika Arap milletlerinin önemli bir bölümü ile yollarının ayrılmasına neden olmuştur. Bu dönemde coğrafya liderlik rekabeti ile ikiye bölünmüştür: Batıyla iş birliği içindeki devletlerin (Irak, İran, Pakistan) önderliğinde yapan ve aktif bir dış politika izleyen Türkiye ve emperyalistlere karşı siyasal ve ekonomik

bağımsızlıklarını korumaya çalışan devletlerin önderlerini yapan Mısır. 1952 yılında Mısır'ın başına **Pan-arabizm hareketinin liderliğini yapacak AbdulNasır** geçmiştir. 1954 yılında Nasır İngilizlerin 20 ay içinde Süveyş kanalını terk etmesini sağlayacak bir antlaşma imzalayarak emperyalistlere karşı büyük bir diplomatik zafer elde etmiş ve Arap dünyasında büyük bir ses getirmiştir. Buna karşılık 1954 yılında Cezayir'de yaşanan bağımsızlık mücadelesinde Türkiye'nin Birleşmiş Milletler de Batı kampında yer alması Arap devletler nezdinde etkisini düşürmüştür. Yine 1954'te imzalanan **Türkiye Pakistan Dostane İşbirliği Anlaşması** da başta SSCB ve Mısır olmak üzere diğer Arap devletleri tarafından Türkiye'nin Orta Doğu sorunlarından uzak, bölgede Batı'nın temsilcisi kimliği ile mevcut olmayan bir SSCB tehdidini var etmeye çalışmak şekilde algılanmıştır.

1955 yılında Türkiye, Irak, İran, Pakistan ve İngiltere tarafından imzalanan **Bağdat Paktı** yine Arap ülkeleri başta Mısır olmak üzere Suriye, Lübnan ve Suudi Arabistan'ın tepkileri ile karşılaşmıştır. Bu anlaşmaya İsrail de olumsuz tepki vermiştir. Türkiye bu anlaşma sonrasında Bağlantısızlar tarafından dışlanmıştır. Orta Doğu'nun liderliğini üstleneceğim derken emperyalist politikalar gütmekle suçlanmıştır. Diğer taraftan SSCB'nin tepkisini çekmemek, Mısır ve Suudi Arabistan'ın karşısına almamak, İsrail'le zıt düşmemek ve Eisenhover'ın senatoyu ikna etme konusundaki sıkıntı nedeniyle ABD antlaşmaya katılmamıştır.

1956 yılında Süveyş kanalı bunalımında Türkiye'nin izlediği Nasır'ı suçlayan politika Araplar nezdinde Ankara'nın prestijinin bir kere daha sarsılmasına neden olmuştur. ABD'nin bile SSCB ile birlikte davranarak İngiltere ve Fransa'yı kınadığı bir olayda Türkiye'nin bu iki ülkeye yumuşak davranması, Arap ülkelerinin Bağdat Paktı'nda yer alırlarsa güvende olacakları söylemleri ile konuyu Doğu-Batı çatışması çerçevesine sokmaya çalışarak sınırları zorlamıştır.

ABD 1957'de Eisenhover Doktrini ile Orta Doğu'da etkinliğini arttıracağını duyurmuştur ve Bağdat Paktı'nın askeri kanadına katılmıştır. Bu gelişmelere tepki olarak SSCB'de Suriye ile ilişkilerini yakınlaştırmıştır. Bu süreçte ekonomik ve demokratik büyük sıkıntılar içindeki Türkiye seçime gidiyordu ve Menderes konuyu iç siyaset malzemesi de yapacak şekilde Suriye sınırına asker yığmıştır. Ancak bu hareket Arap ülkeleriyle aramızı daha da açmıştır.

1958 yılında ise Bağdat Paktı'nın tek Arap ülkesi Irak'ta meydana gelen askeri darbe ile General Kasım Kralı Faysal'ın monarşik yönetimine son vermiştir. **Türkiye yeni yönetimi tanımadığını belirten sert açıklamalar yapmış hatta Irak'a askeri müdahalede bulunmaya** kalkmış ve ABD tarafından durdurulmuştur. ABD ve batılı devletlerin yumuşak yaklaşımları sonrasında Türkiye'de yeni Irak yönetimini tanımıştır. Irak 1959'da Bağdat Paktı'ndan ayrılmıştır. Pakt aynı yıl CENTO ismini almıştır.

1958 yılında Irak'ta yaşanan darbe çevresindeki Arap ülkelerini etkilemiştir. Lübnan ve Ürdün'de Nasır'ın da etkisinde milliyetçi hareketler yaşanmıştır. Bu gelişmeler sonrasında ABD Eisenhover doktrinini canlıya almış ve Lübnan'a asker çıkartmıştır. Bu süreçte Türkiye ABD'ye

İncirlik Üssü'nü kullanma izni vermiştir. Aynı yıl Ürdün'de Kral Hüseyin Irak'taki olayların kendisine de sıçramasından korktuğu için ABD ve İngiltere'den yardım istemiştir. İngiltere Kıbrıs'ta bulunan askerlerinin bir bölümünü Ürdün'e göndermiştir. Her iki süreçte de Türkiye hep Batı yanında yer almıştır.

1950-60 döneminde Türkiye Orta Doğu'da meydana gelen bütün olayları NATO açısından yorumlamayı tercih etmiştir. Arap devletlerinin milliyetçi ve bağımsız politika izlemelerini anlamak yerine onların bu çabalarını sürekli SSCB'nin Orta Doğuya sızma çabası olarak değerlendirmiştir. 1954'te Cezayir'in Fransa'ya verdiği mücadelede Türkiye'nin BM'de çekimser kalarak Yunanistan'ın Asya-Afrika ülkelerinin yanında yer almasının bedelini de 1960'lı yıllarda Kıbrıs sorununda yalnız kalarak ödemiştir.

Bu dönemde Orta Doğu bölgesinde Arap olmayan devletlerden İsrail'le ilişkilere göz attığımızda ise Bağdat Paktı'na başta olumlu bakarken sonradan Türkiye ve Irak'ın İsrail aleyhinde söylemleri nedeniyle yaklaşımını olumsuza döndürmüştür. 1956'da Süveyş kanalı bunalımında Bağdat Paktı üzerinden İsrail kınanmış ve Türkiye ülke içinden artan ve Arap ülkelerinin de baskısıyla Tel Aviv Büyükelçimiz geri çekmiştir. Türkiye-İsrail ilişkileri Etiyopya, İran'ın da içinde yer aldığı Çevresel Pakt'ın kurulması ile düzelmiştir.

Diğer Arap olmayan devlet İran'da 1950'lerin başında başa geçen milliyetçi hareket lideri Musaddık İran petrollerini millileştirmiştir. Türkiye bu gelişmeden memnun olmamış ve İran'ın SSCB güdümlü bir devlet haline geleceğinden kaygılanmıştır. 1953'de CIA darbesiyle devrilen Musaddık'ın yerine Şah Muhammed Rıza Pehlevi geçmiştir. Türkiye İran ilişkileri bu değişim sonrasına hızla iş birliğine dönmüş ve ilk ismi Bağdat Paktı olan CENTO'da iyi ilişkiler devam etmiştir. Menderes hükümetinin askeri darbe ile indirilmesi Menderes'ın son döneminde SSCB ile yakınlaşmış olması nedeniyle İran tarafından olumlu karşılanmıştır.

DP/Menderes döneminin bitmesiyle Türkiye 1960-80 döneminde Orta Doğu ilişkilerinde Arap devletleriyle eşitlik ve karşılıklı saygı çerçevesinde ikili ilişkiler geliştirme stratejisine geçiş yapmıştır. Bu dönemde Türk dış politikası yeni anayasanın özgürlükçü karakterine paralel olarak kamuoyunun tartışmasına açıldı. Bu dönemde Soğuk Savaş da Yumuşama evresine girmişti. Bu dönemde Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs sorunu alevlendi ve Türkiye geçen 10 yıllık yanlış politikalarının bedelini Kıbrıs meselesinde yalnız kalarak ödedi. Bu nedenle Türkiye Arap komşuları ile yakınlaşma çabasına girdi.

1960'da Milli Birlik Komitesi Türkiye'nin gelecekteki ulusal bağımsızlık savaşlarını ve özellikle de Cezayir'in Fransa'ya karşı açtığı savaşa destek vereceğini açıkladı. Türkiye bağlantısızlarla ilişkilerinin geliştirilmesine çaba gösterdi. 1961'de Suriye'de gerçekleşen darbeyle iktidara gelen yeni yönetimi Türkiye tanıyan ikinci ülke oldu. Bu kararı nedeniyle Mısır Türkiye ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Irak'ta Kasım ile yolların ayrılması sonrasında 1962-75 yılları arasında yaşanan Kuzey Irak Kürt Ayaklanmasını da Türkiye uzaktan izlemekle yetinmiştir.

Türkiye bu dönemde Irak ve Suriye'de birbirini takip eden darbe girişimlerine karşı bir tutum almamıştır.

1965-71 yılları arasında Adalet Partisi ve Demirel hükümeti Türkiye'nin DP'nin yanlış politikaları nedeniyle bölgesinde ne denli yalnızlaştığını görmüş ve yakınlaşma dönemini başlatmıştır. Başta Müslüman ve Arap "kardeş" ülkeler olmak üzere, Asya ve Afrika ülkeleri ile çok yönlü bir dış politika izleyeceğini açıklamıştır. Bölgedeki "ilerici" hükümetlerle ilişki kurarak sağ seçmen tabanına, Üçüncü Dünya'nın Bağlantısızlar nezdindeki olumsuz algısını da düzeltmek girişimleriyle sol seçmen tabanının sempatisini kazanmıştır.

Yeni açılıma ilk olumlu yaklaşım Irak'tan gelmiş, Irak Türkiye'yi Kıbrıs meselesinde destekleyici açıklamalar yapmıştır. Türkiye, Arap ülkeleriyle ticari ve kültürel ilişkiler geliştirmeye odaklanmış, Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın ortaya attığı Dünya İslam Birliği önermesine temkinli yaklaşarak Arap Devletleriyle siyasal bir örgütlenme içine girmemeyi tercih etmiştir. Filistin sorununda da Araplar Türkiye'yi yanlarında görememişlerdir. Ancak 1967'de yaşanan Arap-İsrail Savaşı'nda Türkiye 1956 yılındakinden farklı bir tutum sergilemiştir. Türkiye'deki üsleri kullanıma açmamış, kuvvet yoluyla toprak kazanımına karşı çıkmış ve ağır kayıplar veren Arap ülkelerine yiyecek, giyecek, ilaç yardımı yapmıştır. BM'de Arapların yanında yer almış ve oy kullanmıştır. Bu gelişmeler sonrasında başta Mısır ve Suriye olmak üzere bütün Arap ülkeleri Türkiye'ye teşekkür etmiştir.

Türkiye'nin Arap devletleriyle olan ilişkilerinden İslam Konferansı Örgütü büyük önem taşımaktadır. Türkiye her ne kadar anayasasında laiklik ilkesi yer alsa da ve İsrail'le diplomatik ilişkilerini kesmese de İSÖ ile olan ilişkilerine ve sorumluklarına 70'li yıllar boyunca büyük özen göstermiştir.

Türkiye'de 12 Mart 1971'de askerin yönetime el koymasından sonra AP'nin dış politikalarından kısa bir dönem uzaklaşılmıştır. Bu dönemde Mısır'da Nasır'ın ölümü ile başa geçen Enver Sedat ülkedeki Rus üslerini kapatıp ABD yanlısı politikalar izlemeye başlarken, Suriye ve Irak'ta BAAS iktidarları SSCB ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır.

1973'de demokrasiye dönen Türkiye'de başa geçen Ecevit tekrar çok yönlü politikaya dönüş yapmış ve Araplarla olan ilişkileri belli bir düzeyde tutmaya çalışmıştır. Bu çabanın gerisinde özellikle 1974 Kıbrıs Harekâtı ve petrol krizinden olumsuz etkilenen ekonomi yer almaktadır.

Türkiye 1973'te başlayan dördüncü Arap İsrail savaşında Filistinleri ve Arapları desteklemeye devam etmiştir. Amerikalıların İncirlik üstünü kullanmasına izin vermemiş, Sovyetlerin hava sahasını kullanarak Araplara yardım götürmesine izin vermiştir. Bu çabasının karşılığında da OPEC ülkeleri Türkiye'yi petrol ihracı kısıtlarından bağışık tuttulmuştur. 1973'te Türkiye ile Irak arasında Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının yapımına ilişkin anlaşma imzalanmıştır. 1974 Kıbrıs Harekatında Libya lideri Kaddafi Türk uçaklarının uçabilmeleri için gerekli yakıt ve

lastikleri Türkiye yollayarak Türkiye'yi fiilen desteklemiştir. Ankara, 1975 BM Genel Kurulu'nda Arap-İsrail sorununda Araplardan yana tavır ortaya koymuştur. 1964'ten beri Filistin Kurtuluş Örgütü'ne mesafe koyan Türkiye, 1975'ten itibaren örgütle ilişkisini geliştirmiş ve 1979'da FKÖ Ankara Bürosu Yaser Arafat tarafından açılmıştır. Araplarla ve FKÖ ile sıcak ilişkilere rağmen Türkiye İsrail'le ilişkilerini hiçbir zaman kesmemiştir ve 1978'de Mısır ile İsrail arasında yapılan Camp David Anlaşması'nda Türkiye Arap ülkelerinin Mısır'la ilişkilerini kesmelerine rağmen barışı desteklemiştir.

1979'da İran'da İslam devrimi gerçekleşmiş ve Orta Doğu'da bütün dengeler altüst olmuştur. ABD, 1980'den itibaren Yeşil Kuşak Projesi üzerinden Türkiye, Mısır ve İsrail'e dayanarak Orta Doğu'daki çıkarlarını koruma planlarını yürürlüğe almıştır. Türkiye'de 1980'de yaşanan askeri darbe ve sonrasındaki Anavatan Partisi / Özal iktidarı bu planların Türkiye'de sorunsuz işlemesini sağlamıştır. 1980'lerden itibaren çok yönlü dış politikasından uzaklaşan Türkiye, S. Arabistan, Körfez ülkeleri ve Mısır ile yakın ilişkiler kurmuş, Suriye ile terör örgütleri ASALA ve PKK'ya destekleri yüzünden uzaklaşmıştır.

İran'daki devrimin "radikal islam" yönetimini komşu ülkelere ihraç etmeyi hedeflemesi üzerine ABD, Suudi Arabistan merkezli "ılımlı islam" modelini **Yeşil Kuşak projesi** olarak isimlendirerek hayata geçirmiştir. ABD'nin Yeşil Kuşak Projesi içinde Türkiye, Pakistan, Suudi Arabistan, Bahreyn, Umman, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Mısır yer almaktadır. Bu ülkeler sayesinde ABD hem SSCB'yi çevrelemeyi, hem de bölgedeki petrol kaynaklarını kontrolü altında tutmayı hedeflemiştir. 1980'li yıllar boyunca tutucu körfez ülkeleri ile geliştirilen siyasal ve ekonomik ilişkilerin iç politikaya yansımaları 80'ler sonu itibariyle Türkiye'nin temel sorunları olan İslamcı hareket ve Kürt milliyetçiliği olmuştur.

1980 askeri darbesi sonrasında giderek Avrupa'dan uzaklaşan Türkiye, 1983'te iktidara gelen Özal liderliğindeki ANAP hükümetleri ile 'denetim altındaki ılımlı' İslam'ın ülkede gelişmesini sağlamış ve ABD ile ve diğer yeşil kuşak ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmiştir. Özal dönemi Orta Doğu politikası Menderes dönemi Orta Doğu politikasına siyasal açıdan benzemektedir, aktiftir. Tek fark Özal döneminde bölgeyle özellikle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine özen gösterilmesidir.

1980'li yıllarda İslam Konferansı Örgütüyle ilişkiler ve ortak faaliyetler artmıştır. 1981'de 3. İslam Konferansına Türkiye ilk defa Başbakan, 1984'te Cumhurbaşkanı seviyesinde katılım gerçekleşmiştir.

1980'li yıllarda Orta Doğu'da yaşanan en önemli olay İran Irak Savaşıdır. Eylül 1980'de başlayan savaşa yönelik 12 Eylül askeri yönetimi Türkiye'nin tarafsızlığını ilan etmiş ve sekiz yıl boyunca Özal hükümetleri döneminde de tarafsızlık politikasında bir değişiklik olmamıştır. Her iki ülke ile ticari ilişkiler kesintisiz devam etmiştir. Savaş süresince Irak'ın ana geliri olan petrol gönderimi Suriye'nın boru hattını kapatmasıyla Türkiye üzerinden Kerkük-Yumurtalık boru

hattı üzerinden gerçekleşmiştir. Bu nedenle Irak savaş boyunca su konusunda talepkar olmamıştır. 1984 yılı itibariyle Türkiye'nin yıllarda sürecek PKK sorunu başlamıştır. Türkiye ve Irak arasında yapılan güvenlik protokolü kapsamında, taraflar birbirine haber vermeden 5 km sınırlardan isyancılara karşı girmeyi kabul etmiştir. Bu sayede Türkiye sınır ötesinde de PKK ile mücadelesine devam etmiştir.

1988'de biten uzun soluklu savaşın sonunda Irak hükümeti savaş boyunca silahlı direniş yürüten Kürt muhalif hareketini bastırmak için harekete geçmiş, devlet kuvvetlerinin şiddetinden kaçan Iraklı Kürtler Türkiye'ye sığınmıştır. Bölgede Türkiye, Irak ve Suriye arasında farklı tezler üzerinden tartışılan bir diğer sorun da "su kaynakları ve kullanımı" olmuştur. Özal bu kapsamda Araplar tarafından maliyeti nedeniyle reddedilen Barış Suyu Projesi'ni geliştirmiştir. Benzer tepki Güneydoğu Anadolu Projesi – GAP için de verilmiştir.

Soğuk Savaş Sonrası TDP Özeti;

Soğuk savaş sonrası dönem Türkiye gibi bölgesel güçler için hareket alanını genişletmiştir. Ancak eşzamanlı küresel tek güç olan ABD'nin karşısında ona müdahale edecek rakip bir güç olmamasından kaynaklı özgürlüğü, onun Orta Doğu'ya birebir müdahale etme ihtimalini arttırmıştır. Türkiye gibi orta büyüklükte bir bölge ülkenin güvenliği için küresel gücün şemsiyesi altında olmak bölgesel rekabet koşullarında artık yeterli değildir. Bölgesel güvenlik için daha bağımsız ve aktif bir dış politika sürdürmeye gerekliliği vardır.

1991 yılında Saddam Hüseyin'in revizyonist bir yaklaşımla Kuveyt'i işgali sonrasında ABD'nin Irak'a karşı gerçekleştirdiği Körfez Savaşı'nın, **sıçrama etkisi** çerçevesinde Türkiye'ye de ekonomik ve güvenlik büyük maliyeti olmuştur. Soğuk savaş psikolojisinden çıkamamış olan Turgut Özal, Körfez Savaşı'nda Türkiye'yi ABD'nin yanında konumlandırarak Türkiye'nin stratejik önemini vurgulamak istemiştir. Savaş sonrasında Orta Doğu'da bölgesinde başat güç olma hevesindeki Özal "Bir koyup üç kazanacağız" söylemiyle TSK ile karşı karşıya gelmesine pahasına coşkuyla Irak'a asker sokmaya çalışmıştır. Süreçte İran, Libya, Fas, Ürdün ve Cezayir Türkiye'yi üstlerini ABD'ye kullandırdığı için kınamıştır. Türkiye Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasını savunmuştur. Körfez Savaşı sürecinde Irak'ta yarı otonom Kürt bölgesinin oluşması, PKK terörünün artması, yarım milyon Iraklı Kürt sığınmacının Türkiye'ye girmesine ülkede ciddi güvenlik zafiyeti yaratmıştır. Siyasal anlamda Kürt sorunu derinleşmiş ve uluslararası boyuta taşınmıştır.

Türkiye'nin 1991-95 sürecinde Suriye ve İran ile olan ilişkilerinde de PKK meselesi ön planda olmuştur. Suriye ile 1992'de PKK'ya yönelik bir güvenlik protokolü imzalamış ve terörizminle birlikte mücadele edeceklerine kararlaştırmışlardır. Suriye 1993'te PKK'yı terör örgütü olarak tanımlamıştır. 1994'te İran, Suriye ve Türkiye Dışişleri bakanları üç devletin de Kürt devleti kurulmasına karşı olduklarını belirtmişlerdir. Ancak bütün bu diplomatik açılımlara rağmen Suriye, İran, Irak PKK faaliyetlerini desteklemeye devam etmiştir. 1998'de Suriye ile

gerçekleştirilen Adana Mutabakatı ile PKK lideri Abdullah Öcalan Suriye'den ayrılmak zorunda kalmıştır.

Özal döneminde ABD ile ilişkilerin güçlendirilmesi ve PKK eylemlerinde iş birliği yapabilmek için İsrail ile yakınlaşılmıştır. 1996 yılı itibariyle artan diyaloglar sonunda Serbest Ticaret Antlaşması imzalanmış, ortak tatbikatlar yapılmıştır. 1996-2001 yılları arasında kadar askeri alanda 11 ayrı anlaşma yapılmıştır. Bu kapsamda F-4 uçaklarının modernizasyonu, askeri eğitimci değiş tokuşu, İran ve Irak'taki faaliyetlerin takibi için Türkiye'deki radarların İsrail tarafından kullanımına izin verilmiştir.

Refahyol döneminde ise "Şahsiyetli Dış Politika" ve "Lider Türkiye" sloganları ile İslam ülkeleri ile yakınlaşılmaya çalışılmıştır. Başbakan Erbakan Müslüman Kardeşler ve diğer İslami örgütlerle görüşmeler yapmıştır. Mısır ve Libya ziyaretleri gerçekleştirilmiş, Libya lideri Kaddafi'nin Atatürk ve dönemini eleştirmesi ve Kürt devleti kurulması gerektiğini söylemesi skandal olarak nitelendirilmiştir. İsrail ile ilişkiler devam ettirilmiştir.

2000'li yılların başında ABD'de gerçekleşen 11 Eylül 2001'de terörist saldırıları sonrasında ABD'nin Irak ve Suriye üstündeki baskısını artırması Türkiye'yi de bir bölge ülkesi olarak etkiledi. Bu dönemde Türkiye Irak, Suriye ve Filistin konularında daha etkin bir dış politika izlemeye başladı. Suriye ile 2001 yılı ile birlikte güvenlik ve su alanlarındaki temel pürüzlerin ortadan kalkmasıyla ekonomik ilişkilerin gelişmesi için uygun bir zemin oluştu. Bu dönemde Irak'la yürütülen ilişkilerin ise iki odak noktası vardı; bunlardan birincisi ticari ilişkilerin canlandırılması, ikincisi ise 2002 başından itibaren olası bir ABD askeri müdahalesini önlemek. Eylül 2000 de Filistin topraklarında başlayan İkinci İntifadayla birlikte Türkiye dikkatine Filistin'e de yoğunlaştırmıştır. Bu doğrultuda BM Genel Kurulunda İsrail'i kınama kararlarında Filistinlilerin yanında oy kullanmıştır. Bu süreçte Türkiye İsrail'e stratejik ilişkilerine zarar vermeden taraflar arasında denge politikası yürütmüş ancak arabuluculuk çabaları bölgedeki nüfus ve imajı henüz bu tarz bir arabuluculuk yapmasını sağlayacak kadar güçlü olmadığı için gerçekleşmemiştir.

2002 yılında iktidara gelen AKP Orta Doğu'da bölgesel güç olma projeksiyonuyla aktif bir bölge politikası izlemiştir. AKP Türkiye'yi Orta Doğu'da lider devlet olarak konumlandırmak istediği için sadece ekonomik değil siyasi, diplomatik ve kültürel boyutları olan bir bölge politikası gütmüştür. Türkiye bölgesinde ekonomik ve askeri olarak en büyük güç konumundadır. Dolayısıyla artan gücüne paralel olarak bölgesinde daha fazla söz sahibi olmalıdır. AKP'nin dış politika stratejisinin mimarı, muhafazakar elitlerin temsilcisi 2002'de başbakan başdanışmanı ve 2008 yılında da Dışişleri Bakanı olan Ahmet Davutoğlu'dur. Onun kaleminden çıkan Stratejik Derinlik Doktrinine göre Türkiye hem tarihi hem de coğrafi nedenlerle bölgede daha etkin ve vizyon sahibi bir dış politika izlemek zorundadır. Davutoğlu'na göre İslam ve ortak Osmanlı geçmişi Türkiye'nin bölgedeki etkisini arttırmak için doğal bir ortam oluşturmaktadır. Bu kapsamda (1) komşularla sıfır sorun politikası (2) bölgesel sorunların çözümü için Ankara'nın

proaktif, ritmik, ön alıcı dış politika izlemesi (3) küresel aktörlerin tamamlayıcısı olarak çok yönlü diplomasi yürütmesi ve sorunların bütün tarafları ile sürekli iletişim içinde bulunması, (4) güvenlik ve demokrasi dengesi sağlaması (5) Türk yumuşak gücünü bölgede yayması gereklidir. Davutoğlu'nun doktrininde göz ardı ettiği en önemli konu, bölgede başka güçlü ülkelerin de bulunduğu ve onların da bölgenin liderliğini isteyebileceğidir. Orta Doğu'da yer alan güçlü ülkelerin Türkiye'nin "değer odaklı", "ritmik" dış politikasını ve liderlik hevesini her an, her koşulda alkışlayacaklarını beklemek romantikliktir.

Bu dönemde Irak, Filistin ve Lübnan'da yaşanan sorunların bölgeye yayılma tehlikesi nedeniyle stratejik derinlik doktrini kendine uygulama alanı açmıştır. Türkiye Arap dünyasında hem söylem hem de eylem düzeyinde etkin bir rol oynama fırsatı bulmuştur. Bu süreçte Türkiye Arap ülkeleri ile ekonomik ve siyasal ilişkilerini geliştirirken bölgesel sorunlarda da çoğu zaman arabulucu ve kolaylaştırıcı görevine almıştır. Örneğin Suriye ile yakınlaşma sonrasında İsrail ve Suriye arasında arabuluculuk rolü üstlenmeye çalışmış, 2010 yılında Brezilya ile birlikte Tahran Deklerasyonu ile ABD'nin İran'a yaptırımlarını önlemeye çalışmıştır. Türkiye'nin güvenilir bir bölgesel aktör olarak itibar kazanması Büyük Orta Doğu ve Kuzey Afrika Projesi-(BOP) kapsamında bölgeye yeniden şekillendirmeye çalışan ABD'nin Türkiye'yi desteklemesi sonucunu doğurmuştur. 2003-2011 yılları arasında en fazla diplomatik ziyaret Orta Doğu ülkelerine gerçekleşmiştir. Bu dönemde ekonomik boyutta Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesi Türkiye'nin ihracatta ikinci, ithalatta üçüncü pazarı olmuştur.

2000'li yıllarda Orta Doğu'da dengeleri değiştiren en önemli olay Irak'ın 2003'te Koalisyon Güçlerince işgal edilmesidir. Saddam Hüseyin'in nükleer silah tehdidi oluşturduğu gerekçesiyle meşruiyeti olmadan gerçekleştirilen işgal sürecinde Türkiye Irak'ın toprak bütünlüğünü 1991'de yaşanan Körfez Savaşının Türkiye'ye ekonomik ve güvenlik maliyetleri göz önünde bulundurularak desteklemiştir. Saddam'ın yokluğunda Iraklı Kürtlerin bağımsız kalması Türkiye için büyük bir güvenlik tehdidi oluşturmaktadır. ABD'nin işgal sürecinde Türkiye'den beklentisi Irak'ın kuzeyden istilasına izin vererek ABD'ye ile iş birliği yapması olmuştur. Ancak ABD'nin beklentisi dışında Irak İzin Tezkeresi 1 Mart 2003'te TBMM tarafından reddedilmiştir. Savaş boyunca Türkiye'nin kararsız gibi görünen politikası aslında yumuşak bir dengeleme politikası olarak optimum sonuç doğurmuştur; komşuları ile ilişkisi bozulmamış, Irak bataklığına girmemiş, dünya kamuoyunun takdirini kazanmış, ABD'nin askeri hareketini önleyemese bile maliyetini arttırmıştır.

AKP döneminde İsrail karşıtı söylem ve aksiyonlarda da arttığı görülmektedir. 2006 Davos "one minute" çıkışı, 2010 Mavi Marmara olayı, 2010 yılında Türkiye'nin İsrail Büyükelçisini çekmesi, ABD'nin 2018'de Kudüs'te Büyükelçilik açmasını protesto eden göstericilere ateş açılması sonrası İsrail'in terörist devlet ilan edilmesi bunlardan bazılarıdır.

AKP'nin 2011'den sonra izlediği "ölçüsüz" olarak tanımlanabilecek bir dış politikadır. Bu tarihten sonra Türkiye bölgede yaşanan farklı çatışma ve olaylarda tarafsızlık politikasını bir

kenara bırakarak taraf olmayı seçmiştir. Libya, Mısır ve Suriye'de ekonomik çıkarları ve güçlü kurulmuş ilişkileri varken Arap Baharını, 2013'de Morsi'nin askeri darbe ile indirilmesinden sonra Morsi ve Müslüman Kardeşleri, Yemen Savaşı'nda Suudi Arabistan'ın Houthi'lere karşı askeri harekatını desteklemiştir.

AKP hükümeti yıllarca dostane ilişkiler yürüttüğü Başer Esat'la ilişkisini bir çırpıda kesmiş, Suriye'de rejim değişikliğini desteklemiş, muhalif güçlere coşkuyla silah, askeri eğitim vermiş, insani yardım yapmış, çıkan iç savaşta açık kapı politikası ile 3.7 milyon Suriyeliyi Türkiye sınırlarından içeri sorgusuz sualsiz almıştır. Bu sürecin maliyeti gerek ekonomik gerekse güvenlik bakımından Türkiye'nin kaldırabileceğinin üstünde gerçekleşmiştir. Zayıf bir devlet olan Suriye, Türkiye gibi bir bölgesel güç için tehdit olmazken, alınan yoğun göç ve sınırındaki YPG tehdidi ile Suriye vakası Türkiye için hem iç, hem dış güvenlik meselesi haline gelmiştir. Türkiye altına girdiği büyük yük ile ekonomik yükseliş eğrisi düşüşe geçmiştir.

Türkiye'nin AKP dönemi politikası göründüğü kadar ideolojik değildir. Çoğunlukla güvenlik hedefli politikalar yürütmüş, yanlış bir hamle yaptığında da mecburi olarak geri dönüşler yapmıştır. Günün sonunda Türkiye için öncelikli önemli olan bölgesel istikrar ve güvenliktir.

AKP'nin bölgesel sorun ve çatışmalarda çoğunlukla Sünni eksenli, menfaat değil, değer odaklı bir politika izlediği izlenimini yaratmıştır. Örnek olarak Suriye'de Esad'a karşı Sünni grupları, Mısır'da Müslüman kardeşleri, Yemen'de Suudi Arabistan desteklemesi ve Irak'ta Maliki Hükümetine karşı Sünni gruplarla ilişki yürütmesi verilebilir. Diğer taraftan başta karşı çıktığı Libya'ya düzenlenen NATO harekatına katılarak, İsrail ile ekonomik ilişkileri uzun yılların en üst seviyesine çıkararak akılların karışmasına da neden olmuştur.

Türkiye'nin bölgesel lider olması mümkün bir hedef olarak görünmemektedir. Ancak bölgenin istikrar ve güvenliğinde etkili, bağımsız bir aktör olmak için askeri kapasitesini arttırması, bölgede güvenlik yönetimi için diplomatik girişimlerde bulunması, bölge dışı ilişkilerini çeşitlendirmesi, büyük güce menfaatlerin ortak olması halinde bölgesel sorun ve çatışmalarda destek vermesi en sağlıklı Orta Doğu dış politika yaklaşımı olarak görülmektedir.